

Θεσμοθετημένοι τρόποι διαμόρφωσης του σχολικού κλίματος και της λειτουργίας του σχολείου

Εισαγωγική επιμόρφωση

8-9-2021

3^ο ΠΕΚΕΣ Αττικής

Νίκος Μποζίνης

Δραστηριότητα 1

Σε τι νομίζετε ότι αναφερόμαστε με τον όρο "Θεσμοθετημένοι τρόποι διαμόρφωσης του σχολικού κλίματος και της λειτουργίας του σχολείου";

Οι στόχοι της παρουσίασης

Στόχος αυτής της παρουσίασης είναι να ενημερωθούμε γι' αυτά που με μια άλλη ορολογία θα μπορούσαμε να τα πούμε:

Τα παιδαγωγικά μέτρα, οι παιδαγωγικές ενέργειες και οι διατάξεις που προβλέπουν την υλοποίησή τους

Οι στόχοι της παρουσίασης

- Το σύνηθες οξύμωρο στην καθημερινή σχολική πράξη είναι ότι ενώ συνήθως επικαλούμαστε τη νομοθεσία και ενώ η αυτή είναι επικαιροποιημένη και μπορεί να μας καθοδηγήσει και να μας προσφέρει χρήσιμα εργαλεία, συχνά την αγνοούμε ή δεν την παρακολουθούμε και
- Τελικά ενεργούμε με βάση απλώς τη συνήθεια, η οποία τις περισσότερες φορές είναι αναποτελεσματική και μας οδηγεί από εκεί που ξεκινήσαμε
- Κάτι το οποίο δεν είναι το ζητούμενο.
- Το ζητούμενο είναι να είμαστε βέβαιοι για τον εαυτό μας αποτελεσματικοί και ευχαριστημένοι.
- Να αισθανόμαστε δηλαδή αυτοπεποίθηση ότι μπορούμε να διαχειριστούμε τις δυσκολίες και τις προκλήσεις, οι οποίες είναι σίγουρο ότι θα έρθουν.
- Στην πραγματικότητα είναι εκεί πριν από εμάς.

Οι στόχοι της παρουσίασης

Αυτός είναι και ο δεύτερος σκοπός αυτής της παρουσίασης:

Να διερευνήσουμε την σημασία και να αξιοποιήσουμε τους θεσμοθετημένους αυτούς τρόπους και ώστε αντιμετωπίζουμε την σχολική καθημερινότητα αποτελεσματικά και σύμφωνα με τους στόχους και τις αρχές μας

Ας πάρουμε όμως τα πράγματα από την αρχή

Η βασική νομοθεσία

- ν.1566/1985 (Αρμοδιότητες του Συλλόγου Διδασκόντων)
- ΥΑ 105657/2002 (Καθηκοντολόγιο)
- Υ.Α 7994/2019, άρθρο 30, 31 (Συγκέντρωση γονέων, Παιδαγωγικά μέτρα, Ενέργειες παιδαγωγικού χαρακτήρα)
- ν. 4692/2020, άρθρα 37 και 38 (Εσωτερικός Κανονισμός Λειτουργίας της Σχολικής Μονάδας, Σύμβουλος Σχολικής Ζωής)
- ν. 4823/2021, άρθρα 102,107 (Υπεύθυνος Τμήματος, Σύμβουλος Τμήματος, Σχολικό Συμβούλιο)
- ΥΑ Γ2/336/1991 (ΦΕΚ 66/Β/14-2-1991) (Τρόπος λειτουργίας των Μαθητικών Κοινοτήτων)

Παιδαγωγικά μέτρα

Στις περιπτώσεις των μαθητών/τριών που δε βελτιώνουν τη συμπεριφορά τους ο Σύλλογος Διδασκόντων/ουσών προβαίνει στη λήψη μέτρων, τα οποία είναι:

- **α) προφορική παρατήρηση,**
- **β) επίπληξη,**
- **γ) αποβολή από τα μαθήματα μίας (1) ημέρας,**
- **δ) αποβολή από τα μαθήματα δύο (2) ημερών,**
- **ε) αλλαγή σχολικού περιβάλλοντος.**

Ωριαία απομάκρυνση

- Μετά από αναποτελεσματική προφορική παρατήρηση ο μαθητής μπορεί και να απομακρυνθεί από την αίθουσα διδασκαλίας
- Σε περίπτωση **επαναλαμβανόμενων** ωριαίων απομακρύνσεων και πάνω από τρεις απομακρύνσεις από τον ίδιο διδάσκοντα ή πέντε συνολικά το **Συμβούλιο του Τμήματος εξετάζει τους ενδεδειγμένους χειρισμούς.**

Συμβούλιο Τμήματος

- **αποτελείται** από όλους τους **διδάσκοντες** στο τμήμα
- **συνεδριάζει** έκτακτα κάθε φορά που ανακύπτουν θέματα σχετικά με τη φοίτηση, τη συμπεριφορά, την υγεία και την πρόοδο των μαθητών του τμήματος
- **συγκαλείται** από τον προεδρεύοντα ή αν το ζητήσουν με έγγραφο τους δύο τουλάχιστον διδάσκοντες ή ένας ή περισσότεροι μαθητές για σοβαρό λόγο που αφορά όλο το τμήμα,
- **συζητεί** και **εισηγείται** στον Σύλλογο Διδασκόντων θέματα που σχετίζονται με την παιδαγωγική αντιμετώπιση των μαθητών του τμήματος, **λαμβάνοντας υπόψη τις ιδιαιτερότητές τους.**
- *προεδρεύει ο αρχαιότερος των διδασκόντων ή ο Διευθυντής ή ο Υποδιευθυντής, εφόσον διδάσκουν σ' αυτό*
- *στις συνεδριάσεις του Συμβουλίου μπορεί να μετέχει και το προεδρείο της μαθητικής κοινότητας του τμήματος*
- *συνεδριάζει κατά τη διάρκεια λειτουργίας του σχολείου και εκτός ωρών διδασκαλίας των εκπαιδευτικών*

Βιβλίο Καταγραφής Ενεργειών Υποστήριξης Εύρυθμης Λειτουργίας

- *Καταχωρίζονται* όλα τα παιδαγωγικά μέτρα
- (και οι επιπλήξεις η ωριαία απομάκρυνση)
- *καταγράφονται οι ενέργειες παιδαγωγικού χαρακτήρα (π.χ. προσφυγή σε συμβουλευτικό κέντρο), εφόσον αφορούν συγκεκριμένους/ες μαθητές/τριες και κρίνεται απαραίτητο από τον/τη Διευθυντή/ντρια του σχολείου ή το Συμβούλιο Τμήματος*

**Παιδαγωγικές ενέργειες και
θεσμοί που τις υποστηρίζουν**

Εξατομικευμένο Πρόγραμμα Εκπαίδευσης (Ε.Π.Ε)

- Για κάθε μαθητή με αναπηρία και ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες, το ΕΠΕ σχεδιάζεται από τη διεπιστημονική ομάδα του οικείου ΚΕΔΔΥ, συντάσσεται και υλοποιείται από τον αρμόδιο εκπαιδευτικό ΕΑΕ, σε συνεργασία με τον εκπαιδευτικό της τάξης, τον σχολικό Σύμβουλο ΕΑΕ και τον σύμβουλο ΕΕΠ. Στο σχεδιασμό του ΕΠΕ συμμετέχει και ο γονέας ή ο κηδεμόνας του μαθητή και το ΕΕΠ των ΣΜΕΑΕ, μετά από πρόσκληση του οικείου ΚΕΔΔΥ.
- ν. 3699/2008 άρθρο 6

Συγκέντρωση γονέων

Μέχρι τις 10 Οκτωβρίου ο/η Διευθυντής/ντρια του σχολείου σε συνεργασία με τον Σύλλογο Διδασκόντων/ουσών οργανώνει ενημερωτική συγκέντρωση των γονέων και κηδεμόνων των μαθητών/τριών, στην οποία οι γονείς και κηδεμόνες ενημερώνονται από τους/τις διδά-

σκοντες/ουσες για ζητήματα λειτουργίας του σχολείου. Η ημέρα και ώρα της συγκέντρωσης καθορίζονται με κριτήριο τη διευκόλυνση των εργαζόμενων γονέων και κηδεμόνων.

Σύμβουλος σχολικής ζωής

- Ο Σύμβουλος Σχολικής Ζωής παρεμβαίνει, καθοδηγεί και ενημερώνει μαθητές, γονείς και κηδεμόνες σε θέματα παιδαγωγικής αντιμετώπισης ζητημάτων σε τομείς που απασχολούν τη σχολική μονάδα
- Ο Σύμβουλος Σχολικής Ζωής βρίσκεται σε άμεση και διαρκή επικοινωνία με τους μαθητές της ευθύνης του, τον σύλλογο διδασκόντων και εκπαιδευτικό προσωπικό, όπως επίσης τους γονείς και κηδεμόνες.
- Συνεργάζεται με τις υποστηρικτικές δομές

Υπεύθυνος καθηγητής

- Είναι υπεύθυνος για την καταχώριση των απουσιών
- Διερευνά τις ανάγκες και τις δυσκολίες των μαθητών του τμήματος
- Στην αρχή του διδακτικού έτους, με απόφαση του Συλλόγου Διδασκόντων, μετά από εισήγηση του Διευθυντή ή του Προϊσταμένου της σχολικής μονάδας, ορίζονται ένας (1) εκπαιδευτικός ως **υπεύθυνος για κάθε τμήμα**, καθώς και οι εκπαιδευτικοί που αναλαμβάνουν τα καθήκοντα **συμβούλων των αντίστοιχων μαθητικών κοινοτήτων** της σχολικής μονάδας.

ν 3823/2021 άρθρο 102

Εσωτερικός Κανονισμός Λειτουργίας της Σχολικής Μονάδας

- Είναι ένα κείμενο αρχών
- Το πολύ μέχρι έξι κανόνες
- Το οποίο εξειδικεύει και εφαρμόζει τη νομοθεσία σύμφωνα με τις συνθήκες του σχολείου αλλά και το πνεύμα και τη φιλοσοφία των εκπαιδευτικών του σχολείου
- Συντάσσεται με τη συνεργασία καθηγητών, μαθητών, γονέων και εκπροσώπων του Δήμου

Σχολικό συμβούλιο

- **αποτελείται** από:
 - Τον Διευθυντή ή Προϊστάμενο της σχολικής μονάδας
 - Δύο (2) εκπρόσωπους του οικείου Δήμου
 - Τρεις (3) εκπαιδευτικούς της σχολικής μονάδας
 - Έναν (1) εκπρόσωπο του Συλλόγου Γονέων
 - Έναν (1) εκπρόσωπο της μαθητικής κοινότητας (χωρίς δικαίωμα ψήφου)
- **συνεδριάζει** υποχρεωτικά τουλάχιστον μία φορά ανά δύο (2) μήνες
- **Εισηγείται** στον Διευθυντή ή στον Προϊστάμενο και στον Σύλλογο Διδασκόντων σχέδια δράσης της σχολικής μονάδας που αφορούν ενδεικτικώς στην οργάνωση και λειτουργία της, στην υποστήριξη του εκπαιδευτικού έργου, στις συνθήκες υγιεινής, στην επικοινωνία μεταξύ των εκπαιδευτικών, των μαθητών και των γονέων/κηδεμόνων τους, καθώς και κάθε άλλο θέμα αναφορικά με την ταυτότητα και τον προσανατολισμό, τις δράσεις και την υλική υποεδομή της σχολικής μονάδας

Σύλλογος Διδασκόντων

- Ο σύλλογος διδασκόντων αποτελεί **συλλογικό όργανο για τη χάραξη κατευθύνσεων για την καλύτερη εφαρμογή της εκπαιδευτικής πολιτικής και την καλύτερη λειτουργία του σχολείου.**
 - Έχει την ευθύνη για την εφαρμογή του ωρολογίου και αναλυτικού προγράμματος, την υγεία και προστασία των μαθητών, την καθαριότητα των σχολικών χώρων και την οργάνωση της σχολικής ζωής.
 - Ιεραρχεί τις σχολικές ανάγκες και φροντίζει για την αντιμετώπιση τους.
 - Αξιοποιεί τις δυνατότητες συνεργασίας ανάμεσα στο διδακτικό προσωπικό και τους κοινωνικούς φορείς του τόπου.
 - Μπορεί να αποφασίσει το χωρισμό των μελών του σε τομείς γνώσεων, με στόχο τον καλύτερο συντονισμό της διδασκαλίας και της εφαρμογής των εκπαιδευτικών μεθόδων.
- (ν. 1566/85 άρθρο 11 παρ. ΣΤ')

Δραστηριότητα 2

- *Νομίζετε ότι το Συμβούλιο τμήματος μπορεί να είναι αποτελεσματικό;*
- Πιστεύετε ότι ο Εσωτερικός Κανονισμός Λειτουργίας της Σχολικής Μονάδας έχει κάτι να προσφέρει στην οργάνωση και τη λειτουργία της σχολικής μονάδας;
Αν η απάντηση είναι θετική, ποιο είναι το πιο σημαντικό στοιχείο που προσφέρει;

Παιδαγωγικά μέτρα

- Εφαρμόζονται με ήπιο τρόπο
- Αφού έχει εξαντληθεί κάθε προσπάθεια παιδαγωγικής παρέμβασης
- Δεν είναι πια μονόδρομος μπορούν να αντικαταστασθούν από πρακτικές όπως:
η επιβράβευση και ενίσχυση θετικής συμπεριφοράς, προτάσεις μαθητών, η στέρηση προνομίων, η έκφραση συγγνώμης, η αποκατάσταση ζημιών, η έμπρακτη μεταμέλεια, η διαμεσολάβηση, η ανάθεση ρόλου μέντορα στα μεγαλύτερα παιδιά, οι συμβουλευτικές συναντήσεις με τις υποστηρικτικές εκπαιδευτικές δομές

Ωριαία απομάκρυνση

- Είναι συνήθης πρακτική
- Δημιουργεί δυσκολίες στη λειτουργία του σχολείου
- Η επισήμανση και εξέταση του ζητήματος όταν οι απομακρύνσεις είναι πάνω από τρεις από τον ίδιο διδάσκοντα ή πέντε συνολικά είναι ένα μέτρο επίπονο στην εφαρμογή του αλλά πολύ χρήσιμο για τον έγκαιρο εντοπισμό πιθανών δυσκολιών μαθητών, οι οποίες χρειάζονται άμεση αντιμετώπιση

Αλλαγή σχολικού περιβάλλοντος

- πρέπει να αιτιολογείται ειδικά ο λόγος για τον οποίο κρίνεται ότι δεν είναι δυνατή η επανόρθωση της παρέκκλισης εντός του ίδιου σχολικού περιβάλλοντος
- ύστερα από σύμφωνη γνώμη του Κ.Ε.Σ.Υ. εφόσον ο/η μαθητής/τρια έχει αξιολογηθεί ή, σε διαφορετική περίπτωση, του υπεύθυνου παιδαγωγικής ευθύνης Συντονιστή Εκπαιδευτικού Έργου της σχολικής μονάδας.
- Ο/η μαθητήσαν είναι ενήλικος/η ή ο/η κηδεμόνας του, έχουν δικαίωμα να λάβουν πλήρη γνώση καθώς και αντίγραφο της αξιολόγησης του Κ.Ε.Σ.Υ. ή της γνώμης του υπεύθυνου παιδαγωγικής ευθύνης Συντονιστή Εκπαιδευτικού Έργου της σχολικής μονάδας.
- Επίσης, πρέπει να γίνεται αναλυτική αναφορά στις παιδαγωγικές μεθόδους που χρησιμοποιήθηκαν σε προηγούμενες περιπτώσεις για τον/τη συγκεκριμένο/η μαθητή/τρια και στα παιδαγωγικά μέτρα που λήφθηκαν πριν την υιοθέτηση του τελευταίου κατά σειρά παιδαγωγικού μέτρου.

Συμβούλιο Τμήματος

- Το κρίσιμο εδώ είναι ότι οι αποφάσεις είναι ανοικτές
- Και ακόμη περισσότερο ότι είναι ένα όργανο που προωθεί και συντονίζει τη συνεργασία
- Τη συνεργασία μεταξύ συναδέλφων αλλά και τη συνεργασία συναδέλφων και μαθητών και ενδεχομένως και μεταξύ μαθητών
- Όπως και τη συνεργασία με δομές ή φορείς, αν εκτιμήσει ότι χρειάζεται

Βιβλίο Καταγραφής Ενεργειών Υποστήριξης Εύρυθμης Λειτουργίας

- Είναι ιδιαίτερα σημαντική η συστηματική και επιμελής τήρηση του***
- Διότι αυτή καταγράφει με συγκεκριμένο και εξακριβωμένο τρόπο όσα έχουν συμβεί και τεκμηριώνει πιθανές παιδαγωγικές πειθαρχικές, διοικητικές ενέργειες***

Εξατομικευμένο Πρόγραμμα Εκπαίδευσης (Ε.Π.Ε)

Εξετάζουμε:

1. Μαθησιακές Δυνατότητες
2. Προσωπικά, οικογενειακά ή κοινωνικά προβλήματα

Πρόκειται για εκπαιδευτική εκτίμηση

Σύμβουλος σχολικής ζωής

- Αναδεικνύει τη σημασία της αποδοχής των της προσωπικότητας, των δυσκολιών και της αγωνίας των μαθητριών/ών
- Και κυρίως τη σημασία της θεσμικής αποδοχής της προσωπικότητας , των δυσκολιών και της αγωνίας των μαθητριών/ών

Συγκέντρωση γονέων

- Αντίθετα από το συνήθως νομιζόμενο, οι γονείς είναι σύμμαχοι και υποστηρικτές των εκπαιδευτικών
- Η επικοινωνία και η συνεργασία μαζί τους έχει κρίσιμη σημασία
- Η ασθενική επιδίωξη αυτής της επικοινωνίας δεν σημαίνει αδιαφορία
- Η προβλεπόμενη συγκέντρωση γονέων είναι το ελάχιστο που μπορεί να γίνει και πρέπει να ενισχυθεί και με άλλους, πιο συστηματικούς και αποτελεσματικούς τρόπους επικοινωνίας.

Υπεύθυνος καθηγητής

- Η θέση του είναι κρίσιμη
- Παραδοσιακά του αναθέτουμε όλους τους ρόλους και γι' αυτό συνήθως δεν μπορεί να ανταποκριθεί
- Οι νεότερες θεσμικές προβλέψεις όπως το Συμβούλιο Τμήματος και ο Σύμβουλος σχολικής ζωής διανέμουν τους ρόλους αυτούς και γι' αυτό ίσως λειτουργήσουν καλύτερα.

Σύμβουλος Μαθητικών Κοινοτήτων

- ❑ Η καλή λειτουργία των μαθητικών κοινοτήτων είναι νευραλγικής σημασίας για τη λειτουργία του σχολείου, την προσωπική ανάπτυξη των μαθητών, την κοινωνικοποίηση και την πολιτότητα των μαθητών
- ❑ Ιδιαίτερα σημαντική είναι η συνέλευση του τμήματος, αν και συχνά απαξιωμένη
- ❑ Αν ο σύμβουλος μαθητικών κοινοτήτων την αναστήσει η προσφορά του θα είναι τεράστια
- ❑ Και υπάρχουν τρόποι γι' αυτό

Εσωτερικός Κανονισμός Λειτουργίας της Σχολικής Μονάδας

- Είναι ένα κείμενο αρχών και όχι κανόνων
- Ευσύνοπτο και φιλικό
- Το οποίο εκφράζει το πνεύμα και τη φιλοσοφία των εκπαιδευτικών του σχολείου
- Λέξεις κλειδιά είναι η *συναίνεση* και η *συμμετοχή*
- Τελική επιδίωξη του ο μετασχηματισμός του καταναγκασμού και της επιβολής σε αυτοδέσμευση και αίσθηση της κοινότητας
- Όπως και το να αποτελεί η δημοκρατία βίωμα και όχι αίτημα

Σχολικό συμβούλιο

- Αποτελεί το κατεξοχήν όργανο συνεργασίας με την κοινότητα
- Είναι αναντικατάστατος ο ρόλος του στη συλλογή δεδομένων για τη σχολική μονάδα, ακριβώς διότι οι πληροφορίες προέρχονται από άλλες πηγές και όχι μόνο από τους εκπαιδευτικούς

Σύλλογος Διδασκόντων

- Ο ρόλος του είναι κομβικός και πολυδιάστατος
- Η διοικητική του υπόσταση πολύ ισχυρή
- Οι δυνατότητές του μεγαλύτερες και περισσότερες από αυτές που συνήθως αξιοποιεί
- Αυτό ισχύει κατεξοχήν για τους θεσμοθετημένους τρόπους διαμόρφωσης του σχολικού κλίματος και λειτουργίας της σχολικής μονάδας αλλά και για άλλους ενδεχομένως που μπορεί να διερευνήσει και να υλοποιήσει ο ίδιος

Συμπεράσματα

- Δεν υπάρχουν μόνο τα παιδαγωγικά μέτρα
- Υπάρχουν και οι ενέργειες παιδαγωγικού χαρακτήρα
- Οι οποίες διαμορφώνονται από θεσμοθετημένες διαδικασίες και όργανα
- Είναι ανοιχτές ως προς την αντιμετώπιση και κυρίως ανοιχτές ως προς τις συνεργασίες τόσο ανάμεσα στους συναδέλφους όσο και με τις δομές της εκπαίδευσης, τους αρμόδιους φορείς και την κοινότητα
- Είναι απαραίτητο να ακολουθούνται και κρίσιμο να εφαρμόζονται όσο γίνεται πιο γρήγορα

Συμπεράσματα

- Απαιτούν την εμπλοκή και τη συμμετοχή μας
- Απαιτούν χρόνο, ενέργεια και γνώσεις
- Τα αποτελέσματα όμως μας αποζημιώνουν, τόσο ηθικά όσο και πρακτικά
- Μας δίνουν δηλαδή την ικανοποίηση ότι επιδιώκουμε και υλοποιούμε τις αρχές μας
- Αλλά και ότι μπορούμε να αντιμετωπίσουμε τις προκλήσεις με σιγουριά, αυτοπεποίθηση και συλλογικότητα
- Να αποφύγουμε τη μοναξιά και την απογοήτευση
- Και να ζήσουμε ένα καλύτερο σχολείο
- Τουλάχιστον αυτός είναι ο στόχος

Χρήσιμοι σύνδεσμοι και βιβλιογραφία

- Brophy, J. (1983). Effective Classroom Management. *The School Administrator*, 40(7), 33-36.
- Διεθνής Αμνηστία. *Εγώ κι εσύ. Οδηγός για μαθητρίες-μαθητές Γυμνασίου-Λυκείου*. Ανακτήθηκε 17-3-2021 από https://www.amnesty.gr/sites/default/files/ego_ki_esy_mazi_odigos_gia_mathitries-mathites_gymnasioy_lykeioy_7.pdf
- Larson, J., Busse, R. T. (2012). A Problem-Solving Approach to School Violence Prevention. In Jimerson, S. R., Nickerson, A. B., Mayer, M. J. & Furlong, M. J. (eds). *Hanbook of School Violence and School Safety* (σσ. 45-56). New York: Routledge.
- Μαϊστρέλλης, Ε. (2019). *Σύνταξη Πλαισίου Οργάνωσης της Σχολικής Ζωής*. Ιστοσελίδα Φιλολόγων του 3^{ου} ΠΕ.Κ.Ε.Σ Αττικής. Ανακτήθηκε 10 Ιανουαρίου 2020 από <https://bit.ly/2XoYz2g>
- Meirieu, P. (2019). *Ποια παιδαγωγική για ένα σχολείο πραγματικής ισότητας*; (μτφ. Ν. Μποζίνης). Διάλεξη στο Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών. Ιστοσελίδα Φιλολόγων του 3^{ου} ΠΕ.Κ.Ε.Σ Αττικής. Ανακτήθηκε 30 Δεκεμβρίου 2020 από <https://bit.ly/3pHnIRR>
- Μόσχος, Γ. & Ορφανίδου, Ο. (2020). *Η διαμόρφωση, εφαρμογή και αναθεώρηση του σχολικού κανονισμού με τη συμμετοχή των μαθητών και των μαθητριών*. Ανακτήθηκε 30 Δεκεμβρίου 2020 από http://inart12.org/images/Documents/School_Regulations.pdf
- Μόσχος, Γ. & Καλησώρα, Α. (2019). *Η συνέλευση των παιδιών*. Ανακτήθηκε 30 Δεκεμβρίου 2020 από <http://inart12.org/index.php/el/ola-ta-nea/157-i-synelefsi-ton-paidion-ta-prota-vimata-askisis-sti-dimokratia>
- Μποζίνης, Ν. (2018) Η βία και η πολιτική του σχολείου **Έρκυνα**, *Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών– Επιστημονικών Θεμάτων*, 15, 53-68. Ανακτήθηκε 8 Φεβρουαρίου 2021 από https://erkyna.gr/e_docs/periodiko/teyxos/teyxos-15-15_2018.pdf
- Hendreson, N. & Milstein, M. (2003). *Σχολεία που προάγουν την ψυχική ανθεκτικότητα* (μτφ. Β. Βασσάρα). Αθήνα: Τυπωθήτω-Γιώργος Δαρδανός.
- Osher, D., Dwyer, K. P., Jimerson, S. R. & Brown, J. A. (2012). Developing Safe, Supportive and Effective Schools. In Jimerson, S. R., Nickerson, A. B., Mayer, M. J. & Furlong, M. J. (eds). *Hanbook of School Violence and School Safety* (σσ. 27-44). New York: Routledge.
- Rigby, K. (2012). What Schools May Do to Reduce Bullying. In Jimerson, S. R., Nickerson, A. B., Mayer, M. J. & Furlong, M. J. (eds). *Hanbook of School Violence and School Safety* (σσ. 397-408). New York: Routledge.
- Συμβούλιο της Ευρώπης. *Living Democracy*. Ανακτήθηκε 19 Φεβρουαρίου 2021 από <https://www.living-democracy.com/el/>
- Σωτηροπούλου Δ.-Ε., (2020). Οι πρώτες μας ενέργειες. Παιδαγωγικά μέτρα και καλό κλίμα στο σχολείο. Ιστοσελίδα Φιλολόγων του 3^{ου} ΠΕ.Κ.Ε.Σ Αττικής. Ανακτήθηκε 8 Φεβρουαρίου 2021 από <https://drive.google.com/file/d/1XI-gvqLRRobbu2PnBlmigzauRV9JBHC/view>
- Φρυδάκη, Ε. (2015). *Η επαγγελματική ταυτότητα του εκπαιδευτικού και το μέλλον της διδασκαλίας*. Αθήνα: Κριτική.
- Wragg, E.C. (2001). *Διαχείριση της σχολικής τάξης στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση* (μτφ. Ν. Αβούρη). Αθήνα: Σαββάλας.

Ευχαριστώ
για την προσοχή σας!